

Вадим Менжулін

**БІОГРАФІЯ ЛЕКТОРА ТА ІДЕЯ УНІВЕРСИТЕТУ
(СУЧАСНА ГУМАНІТАРИСТИКА НА ШЛЯХУ ДО
САМОВИЗНАЧЕННЯ) (НАУКОВИЙ ФЕЙЛЕТОН)**

Гуманітарні науки – тиха ніша, в якій переховуються розумні, начитані, але дещо непристосовані до повсякденності люди. Гуманітарії є надто культурними, витонченими, надто інтелігентними. Отже, їм важко на щось розраховувати у жорсткому змаганні за реальні життєві бонуси. Однак, з іншого боку, на відміну від фізиків та хіміків, вони шалених грошей на лабораторії не вимагають. Читають собі книжки, пишуть рецензії, проводять якісь семінари...

Так (або приблизно так) думає про нас решта людськості. У свою чергу, ми, гуманітарії, зовсім не проти цю ілюзію підтримувати. Дуже зручно: ніхто нами всерйоз не цікавиться, отже ніхто й не заважає нам гратися у наші власні ігри – у постмодернізм та постструктуралізм, феміністичну критику та гендерні дослідження, постколоніальні студії та мультикультуралізм, психоаналіз та біоетику. Однак, час від часу серед нас з'являються провокатори, такі, наприклад, як американський гореписьменник Джеймс Хайнс (James Hynes). Цей колишній літературознавець-невдаха, користуючись своїми обмеженими знаннями щодо стану науки та прагнучи створити за допомогою останніх дешеву сенсацію, написав «роман» під назвою «Розповідь лектора» [3], в якому спробував дати своє – абсолютно потворне – зображення тих невинних ігор, якими ми бавимось у нашій професійній пісочниці.

Почнемо із головного героя цього пасквілю – Нельсона Гумбольдта. Його важке кар'єрне сходження – від школяра-вундеркінда аж до декана факультету англійської літератури в сучасному американському університеті – Хайнс намагається змарнувати усіма наявними у нього засобами. Так, скажімо, захоплення хлопчика серйозною літературою Хайнс висміює, посилаючись на смаки його бездуховних однокашників. Романтичний Нельсон підкидував своїй коханій у поштову скриньку витончені вірші, але змушений був відступити, коли «услышал, как она читает их вслух в школьном кафетерии с подвыванием вывода его ямбические пентаметры, а слушательницы угорают со смеху и делают вид, что их сейчас вырвет...» [3, с. 22].

З насиченого численними інтелектуальними відкриттями періоду навчання Нельсона в університеті Хайнс навмисно вибирає ті епізоди, які складають найменшу академічну цінність, а потім штучно прив'язує ці дрібні біографічні деталі до вкрай важливого процесу практичного ознайомлення молодого перспективного дослідника із деякими ключовими фігурами та принципами сучасного гуманітарного дискурсу:

Первое, чему научила Нельсона магистратура, это молчать в тряпочку. Парадоксальным образом именно немногословие, как и статус единственного холостяка – не гомика во всей Центральной Индиане, привели его в объятия жгучей девицы с Восточного Побережья. Звали ее Лилит, и она была дочерью двух психоаналитиков – плод смешанного брака, ибо мама исповедовала Лакана, а папа был юнгианцем. Познакомившись с Нельсоном, Лилит приняла врожденную вежливость и либеральную широту взглядов за молчаливое участие в постмодернистском проекте... В диссертации она [намеревалась] рассмотреть отражение гендерных восприятий в почтовых открытках, но еще подвела теоретическую базу... [Нельсон сомневался] не притворяется ли он, будто ему интересно, потому что рассчитывает с ней переспать? Он по-прежнему терзался моральной дилеммой, когда несколько часов спустя, в своей квартирке, Лилит объявила, что хочет вместе с ним исследовать взаимопроникновение власти, чувственности и наслаждения в тексте. На практике это означало по очереди привязывать друг друга эластичным бинтом к топчану и выкрикивать «трансгрессивные вещи», как в порнофильме [3, с. 29].

Злобна іронія (а фактично – банальна зневага) до норм світоглядної політкоректності відчувається й в коментарях, які відпускаються Хайнсом у зв'язку із пошуками Нельсоном свого особистого, унікального місця у багатомірному, цвітучому архіпелазі провідних інтелектуальних шкіл та традицій модерної науки. Власна глибока академічна нетолерантність доводить Хайнса до спроб познущатися з такого важливого герменевтичного постулату сучасної методології гуманітарного пізнання, як принцип плюралізму інтерпретацій:

Диссертация [Нельсона] о Конраде никого из издателей не заинтересовала. Вердикт гласил, что Конрад почти так же одиозен, как Киплинг, поэтому Нельсон, в поисках собственной научной ниши, вернулся к первоначальной теме диссертации – шотландскому писателю Джеймсу Хоггу. Он постарался найти Хоггу более современное применение и разобрал его «Исповедь оправданного грешника» различными методами – вдруг какой подойдет. Как назло, подошли все, а это означало, что ни один не годится. Первая радость от того, что «Исповедь» поддается психоаналитическому прочтению, сменилась отчаянием при открытии, что она с таким же успехом поддается историологическому истолкованию, постколониальному истолкованию, гей/лесбийскому истолкованию и так до бесконечности. И вот, поскольку печататься было необходимо, Нельсон кропал статью за статьей, так что собралась целая книга из неопубликованных взаимоисключающих глав, каждая из которых с равной убедительностью доказывала, что Хогг был девственником и распутником, женоненавистником и

предвестником феминизма, империалистом и постколониалистом, гегемонистом и диссидентом, гетеро-, би- и гомосексуалистом. ...Последняя отвергнутая статья называлась «Трансгендерный кальвинист: Джеймс Хогг в Батлерианской перспективе»... [3, с. 41].

Особливо нестерпно для культурного читача має бути така невід'ємна риса хайнсівського дискурсу, як сексизм. Агресивне женоненавистництво Хайнса проявляється не тільки у тому, що з багатьох печатних органів, які відмовили Нельсонові, чомусь вибирається орган саме жіночій, але й в тому, що жодного слова не сказано про те, наскільки теплою та ніжною була тональність цієї «відмови». Хайнс чисто протокольно констатує: *В отказе сообщалось, что журнал печатает статьи, написанные женщинами о женщинах, женщинами о мужчинах, транссексуалами о чем заблагорассудится, иногда, очень редко, мужчинами о женщинах, но никогда – мужчинами о мужчинах. Подписано было: «С сестринским приветом редколлегии “Женского органа”» [3, с. 41].*

Без особливої теплоти малює Хайнс й образ жінки, під керівництвом якої Нельсон розпочав свою викладацьку кар'єру. Спочатку складається враження, що принаймні протокольну повагу по відношенню до цієї впливової постаті буде збережено. Адже йдеться про дійсно видатну діячку науки. На момент початку подій, що описуються у романі, завідувачка базового відділення факультету англійської літератури професор *Вікторія Вікторініс* (тобто переможниця у квадраті!)

пережила три или четыре коренных перелома в литературоведении, и все ее книги, от первой – «Ритм и метонимия в “Кристаллы” Кольриджа» до последней – «Дщери ночи: клиторальная гегемония в “Кармиле” Лефану», по-прежнему переиздавалась... [3, с. 10]

Однак Хайнс не приховує свого незадоволення тим, що в особі Вікторії його літературна тінь, чоловік-сексїст Нельсон Гумбольдт, зіткнувся із справжнім зразком сучасної гендерно витриманої поведінкової етики:

... когда профессор Викторинис протянула руку, Нельсон почувствовал, что доходит ей только до колен и смотрит снизу вверх, как беззащитный ребенок. Тем не менее он коснулся сухой холодной ладони. О пожатии не могло быть и речи; Нельсон давно усвоил, что крепко, «по-мужски», как выразился бы его отец, стискивать руки в научном мире не принято. Здесь обходились легким касанием, лишенным всяких гендерных характеристик [3, с. 11].

На відміну від Вікторії Вікторініс, Джеймс Хайнс постійно привертає увагу до гендерних відмінностей своїх героїв. Причому за усіма його гендерними спекуляціями незмінно простежується сумнозвісна логіка патріархату. Наприклад, за цією логікою цілком «логічно», що до Гумбольдта посаду декана факультету займав також чоловік – Антоні Акулло. Логічно також, що сексїст та маскулініст Хайнс знаходиться у повному захваті від

цього «п'ятизіркового плейбоя»:

...благодаря собственной несгибаемой воле и умению ловко всучить товар Антони Акулло стал научной величиной и законодателем дум. После книги «На хрен свободную речь», в которой он агрессивно защищал студенческие речевые коды, его стали приглашать во все передачи, где обсуждались культурные войны и политическая корректность... Став деканом, Антони Акулло едва ли не первым делом с размахом отремонтировал конференц-зал. Раньше здесь были пластик и люминесцентные лампы; теперь стены обшили темным дубом... [3, с. 89]

В образі іншого «корифея науки», з яким ми зустрічаємося на сторінках роману Хайнса, повною мірою втілено одвічну мрію мужланів всіх часів та народів – мати усе, не роблячи ані чого:

Магистрантом в одном из престижнейших университетов страны он объявил ученому совету, что защита диссертаций в западных научных учреждениях изначально воплощает колониальный взгляд на аборигенные ценности, и он в принципе отказывается способствовать маргинализации коренных голосов или участвовать в гегемоническом дискурсе западного постколониального культурного империализма. В результате этого идейно-принципиального неучастия он получил бессрочный контракт раньше, чем степень, а своим отказом писать книги или статьи (поскольку публикации в университетской прессе – еще большее пособничество империализму, чем даже защита диссертации) спровоцировал настоящую войну между желающими взять его на работу [3, с. 214].

Ще один приклад «чоловічого шляху у науці» представлений образом професора Марко Кралевича. Цей герой подається читачеві як носій «імпозантної зовнішності» та «зірка міжнародних конференцій». Однак, знайомлячи читача із глибоко закоханою у Кралевича викладачкою того ж самого факультету Лотарингією Ельзас, Хайнс, як й слід було очікувати, говорить зовсім не про «імпозантну зовнішність», а про те, що вона є «длинной мосластой уроженкой Северной Европы, с соломенными волосами, длинным подбородком, красными костяшками пальцев и в толстенных очках». Окрім того, ні про яких аспірантів, які ловлять кожне слово, також не йдеться, бо, як із садистською насолодою демонструє Хайнс, з виголошуванням слів у пані Ельзас має певні утруднення:

Голос у нее в одном предложении переходил с фальцета на бас. Нельсон слышал, как на семинаре она, отчаянно грассируя, говорила о «твансгвессивном выбвесе критической теории», в котором следовало искать «бвагородное насилие». Главный ее труд назывался «Das Ding an Sich (Вещь в себе): культурология культурологии», а теперешняя работа должна была стать, по ее собственному выражению, «коллажем из

Деввіда, Бодвіява и Квистевой» [3, с. 49].

Дуже важливою фігурою в романі є інша співробітниця Нельсона – Віта Деонне. Впродовж майже усього роману читачеві розповідається про залякану молоду викладачку, яка займається дослідженням «Лесбійського фалосу Доріана Грея» та очікує на визнання з боку грандів гендерної теорії. Віта малоється як дуже делікатна, поміркована феміністка, яка, навіть рішуче борючись з патріархальними забобонами та постійно відчуваючи на собі жорстокі випадки з боку сексистів-чоловіків, продовжує ставитися до своїх метафізичних ворогів по-людськи. Наприклад, саме вона (а не хтось з чоловіків) була єдиною людиною, яка підтримували приятельські стосунки із Нельсоном, поки він був рядовим викладачем.

Здавалося б, із простої людської вдячності Нельсон мав би однозначно виступити проти підстаркуватого концептуального гетеросексуала – професора Морта¹ Вейссмана, який дозволив собі відверто знущатися із теми дослідження Віти на засіданні ради факультету. Однак головний герой Хайнса веде себе зовсім по-іншому: «Как ни безобразно обошелся Вейссман с Витой, Нельсон поневоле жалел старого учителя». За що ж Нельсон вважав Вейссмана своїм вчителем? Скоріше за все, ось за що: *Вейссман достиг расцвета в начале семидесятых.... В ту пору он был на пике своей эротической власти – красавец мужчина с волной блестящих густых волос, воплощение литературного сердцеда. Покуда жены (которые все, в свое время, были его ученицами) растили детей и смотрели в другую сторону, Вейссман соблазнял бесконечную череду студенток [3, с. 110].*

В іншому місці Хайнс пояснює глибинні причини учнівської прив'язаності Нельсона до Вейссмана ще коротше та чіткіше: Вейссман іменується «серцем фаллоцентризму» на факультеті, а Нельсон у цьому контексті отримує титул його «выкормыша» [3, с. 114].

Отже, настав час з'ясувати, яким чином та за рахунок чого цей «выкормыш фаллоцентризма», перестав відчувати, що доходить Вікторії Вікторініс тільки до колін, та розпочав стрімке кар'єрне зростання. За усіма законами жанру, неймовірно швидкому та крутому сходженню вгору передувало не менш круте падіння.

Одного дня тоді ще всесильна Вікторія запросила Нельсона до свого кабінету і повідомила його про те, що у зв'язку із фінансовими утрудненнями факультет не може продовжити контракт з ним на наступний семестр. Це означало зовсім не тільки те, що Нельсон не міг більше викладати англійську літературу студентам, які нею майже не цікавилися. Це означало також, що Нельсон Гумбольдт опинився з усією своєю родиною (тобто з дружиною та двома маленькими дочками!) у повному розумінні слова на вулиці. Однак Хайнс настільки глибоко закоханий у Гумбольдта, так сильно за нього вболіває, що вирішує закликати на допомогу своєму протезе магічні сили.

Отже, лише за декілька годин після отримання інформації про звільнення (йдеться, між іншим, про п'ятницю на Хеловін!) Нельсон Гумбольдт, перебуваючи у повній фрустрації, «потерял указательный палец правой руки». Так, написаному вірити: внаслідок нещасного випадку Нельсон позбавляється пальця. Взагалі-то, складається враження, що це Кінець: *Когда Нельсон очнулся... он различил впереди и по бокам медиков в зеленых халатах. Негр-фельдшер в белых резиновых перчатках держал его за запястье правой руки, а блондинка с пучком на затылке приподнимала полиэтиленовый пакет с его пальцем, словно мешочек с кухонным мусором* [3, с. 17].

Тільки не розпочинайте, будь ласка, істерику, нешановні прихильники Хайнса, Гумбольдта та інших до них подібних! Згадайте про темні магічні сили, які автор готовий викликати на допомогу своєму герою. Відрізаний палець не тільки знов постає на потрібному місці, але й набуває спеціальної магічної потенції. Віднині він вже зовсім не нагадує ганебний «мешочек с кухонным мусором», а перетворюється на такий орган, присутність та могутність якого Нельсон з гордістю та радістю відчуває майже кожної миті. Тепер, як тільки у Нельсона виникає потреба у будь-чому, його Чарівний Палець наливається кров'ю та перетворюється на справжню Чарівну Паличку. Як тільки він торкається нею когось, одразу виконується будь-яка його воля.

До речі, Хайнс – віддамо нашому ідейному ворогові належне! – знає, про що пише. Палка давно зарекомендувала себе як один з найефективніших інструментів академічно-гуманітарної комунікації. Не будемо ходити за прикладами далеко в історію. Обійдемося також без посилань на досвід колег зі Сходу. Згадаймо про видатного європейського філософа ХХ століття Людвіга Вітгенштайна. Цей славний професор славного університету (Кембридж!) оцінював успішність своїх студентів таким чином: *Когда мне кто-то очень нравится и у нас хорошие отношения, то я в игривом настроении грожу кулаком или палкой – это как если бы я похлопал этого человека по спине. Это своего рода ласка* [4, с. 206].

Справжньою водою на млин Хайнса, мабуть, можна визнати й такий факт з біографії Вітгенштайна. 25 жовтня 1946 р., головуючи на засіданні кембріджського Клубу моральних наук, він спробував поділитися враженнями від доповіді гостя Клубу – тоді ще досить молодого й не дуже відомого д-ра Карла Попера. Задля виразу своїх емоцій професор Вітгенштайн скористався кочергою, якою за інших обставин розпалювали вогонь у каміні. Все, мабуть, закінчилося б черговим тріумфом метра, якщо б той ласкаво похлопав Попера цією кочергою по спині. Однак престарілий професор (вже наступного року він звільнився з Кембриджу, а ще за декілька років помер) лише нерішуче помахав кочергою перед очима гостя та у розпачу втік з аудиторії. У своїй автобіографії Попер виклав власну

версію цієї події [6, с. 122–124]. Канонічна точка зору вітгенштайніаців викладена в книжці з багатозначним підзаголовком – «Обов’язок генія» [5, с. 494–495]. Сучасні незалежні дослідники присвятили цьому яскравому епізоду цілу книжку [4]. На нашу думку, втеча Вітгенштейна символізувала серйозну поразку прибічників інтелектуальної аристократичності. «Про те, про що не можна сказати, – зверхньо заявляв у свої кращі роки їхній кумир, – треба мовчати» [1, с. 86]. Навпаки, ультра-ліберальна філософія відкритого суспільства (більше дискусій! більше фальсифікацій!), яку започаткував Попер, призвела до розквіту інтелектуального релятивізму, культурної невизначеності та, врешті-решт, до повної постмодерністської відмови від ідеалу істини².

Повертаючись до «Розповіді лектора», ризикнемо висунути припущення, що Хайнс намагається доручити своєму герою виконання тієї самої місії, яку не вдалося виконати підстаркуватому Вітгенштайну. Життєва траєкторія останнього стрімко пішла вниз після того, як його кочерга не спрацювала як чарівна паличка. Відповідно, справжнє життя Нельсона Гумбольдта по-справжньому розпочинається тільки з того моменту, коли його палець перетворюється на чарівну паличку. Все, що відбувалося раніше, тобто поки палець був у Нельсона суто номінально, автентичним життям вважати ніяк не можна. Втрата старого (безсильного та апатичного) пальця у п’ятницю на Хеловін – лише завершальний гучний акорд першого – малопродуктивного – періоду онтогенезу Нельсона. Можна сказати, що всі роки до цієї визначальної події Нельсон по суті провів без пальця. Тільки в світлі цієї тези прояснюються саркастичні наїзди Хайнса на юного та молодого Гумбольдта. Однак тепер все це позаду. З гидкого каченята із жалогідним пальчиком народився справжній Принц із справжнім Пальцем.

Подарувавши Нельсону цю дивну метаморфозу, Хайнс, як й можна було очікувати від закоренілого фалоцентриста, не тільки з лихвою компенсує своєму фаворитові кар’єрні втрати, але й випикує йому ще один – додатковий – бонус. Йдеться про так зване «переходящее красное знамя», невід’ємний аксесуар справжнього боса, головну нефеміністку закладу, тобто про штатну коханку декана Міранду Делятур. Цю «перемогу» комплексанта-кар’єриста Хайнс зображує з особливою, прибереженою, судячи з усього, саме для цього моменту брутальністю:

[Нельсон] уперся ступнями в ковер Антони Акулло и с сопением вогнал член. «Был на ней, – всплыло в голове, – и делал свое дело». Я ее трахаю. Я трахаю женщину Антони. Раскаленный палец прижимался к ее бедру. Миранда задрожала и вскрикнула [3, с. 328].

Мабуть, жінконенависництво Хайнса сягає в цій сцені своєї абсолютної границі. Однак цим фалічним тріумфом закінчується не роман, а лише його передостання частина. Виявляється, що Хайнсу замало нагородити

свого літературного протезе Чарівним Пальцем з усіма наслідками, які з останнього випливають. Йому також дуже хочеться розставити у свідомості читача «справжні» пріоритети, тобто показати, хто у даному випадку, на його думку, є головним. Для цього він пропонує вже й без того втомленому читачеві важкий мисленевий експеримент: а що трапиться, якщо Нельсон позбавиться Магічного Пальця? Отже, в романі з'являється сцена, в ході якої, віддавшись тілесним розвагам із Мірандою з особливою відчайдушністю, Нельсон так заграється, що Палець відривається знов – цього разу назавжди³.

І що ж далі? До якої конклюдії веде читача підступна фантазія Хайнса? Виявляється, що незважаючи на всю його симпатію до окремої особі чоловічої статі, цебто до Нельсона Гумбольдта, справжнім об'єктом вшанування для цього писака є Його Величність Магічний Палець. Є у Нельсона Палець – є й все інше: кар'єра, розкішна любовниця, віддана дружина та щасливі, вдячні дочки. Зникає Палець – зникає навіть те, що здавалося невід'ємним: дружина з дочками тікають ледь не першими. Любовниця та підлеглі зникають наче тіні опівдня. Але це ще не все: із суто фрейдистською методичністю Хайнс доповнює цю символічну кастрацію позбавленням Нельсона навіть символічної надії повернутися до материнської утроби. У пожежі гине головна скарбниця його факультету, його матір-годувальниця – книгосховище бібліотеки. Навіть те, що залишилося бідному Нельсонові – посада декана, – перетворюється із мрії життя на нічого не варту фікцію:

Книгохранилище горело три дня, несмотря на сотни тысяч галлонов миннесотской воды, которые закачали туда пожарные. Главный библиотекарь попал в психушку. ... К утру понедельника весь старший преподавательский состав висел на телефонах, обзванивая коллег по всему миру – нет ли где вакансии. ... Нельсон остался деканом за отсутствием других кандидатур... [3, с. 382–383].

Цим апокаліптичним фіналом Хайнс фактично говорить читачеві таке: отже, дивіться, добродію, до чого призвела в цілому непогану людину втрата пальця! Не виключено також, що автор «Розповіді лектора» має на увазі не тільки Нельсона Гумбольдта, але й його славетного німецького однофамільця, котрого б така доля університетської гуманітаристики ввела у справжній транс?⁴ Може, Хайнс натякає на те, що в наші дні не лише Нельсону Гумбольдту, а й Університету в цілому загрожує втрата магічного джерела власної сили та могутності? Може, він хоче сказати, що боротьбу із пальцелогоцентризмом, яку ми так успішно ведемо вже не один рік, настав час припинити?

Примітки

¹ Хайнс, мабуть, й сам розуміє, що носію таких застарілих поглядів прийшов

час відправитися на вічний спокій, але, тим не менш, в його романі цей «морт» (від лат. *mors, mortis* – смерть) ще живий...

² Стосовно точки зору, якої з даного приводу дотримуються автори книжки про конфлікт між Вітгенштайном та Попером див. особливо: [4, с. 292].

³ Для того, щоб процедура оголошення фінального вироку вийшла якомога більш показовою та повчальною, Хайнс вводить у дію ще *одного чоловіка, який загубив свій палець*: «Время платит, профессор, сказала Вита Деонне, и все почернело» [3, с. 350]. Так, шановний читачу, трохи раніше Хайнс примудрився перетворити Віту Деонне, цю затяту феміністку, на перевдягнутого чоловіка!

⁴ Як відомо, видатний німецький філософ, мовознавець та державний діяч Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835) дуже піклувався про те, щоб усі елементи Університетського організму (зокрема – гуманітаристика) розвивалися рівномірно. Він наполегливо критикував вузько цехову обмеженість та мрів про Університет як про осередок *Bildung*, як місце, де виховується гармонійна особистість. Докладніше про це: [2].

1. Вітгенштайн Л. *Tractatus Logico-Philosophicus*; Філософські дослідження / пер. С. Попович. – К.: Основи, 1995. – 311 с.
2. Ідея Університету: антологія / упоряд. М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
3. Хайнс Дж. Рассказ лектора: Роман / Пер.с англ. Е. Доброхотовой-Майковой. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 412, [4] с.
4. Эдмондс Д., Айдиноу Д. Кочерга Витгенштейна. История десятиминутного спора между двумя великими философами. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 352 с.
5. Monk R. *Ludwig Wittgenstein: the duty of genius*. – New York: Penguin Books, 1991. – xviii, 654 p.
6. Popper K. R. *Unended quest: an intellectual autobiography*. – La Salle: Open Court, 1982. – 258 p.